

NEPOZNATA DRAMA JOSIPA KOSORA

Marica Grigić

Otkako se 1905. godine pojavio u hrvatskoj književnosti sa zbirkama pripovijedaka *Optužba* i *Crni glasovi*, književni kritičari i teatrolozi nisu još usuglasili stav o djelu Josipa Kosora. Gotovo stotinu godina ocjena stvaralaštva tog ingenioznog književnika kreće se u rasponu od potpunog osporavanja (dio domaće kritike) do bezrezervnog oduševljenja (inozemni kritičari).

Životopis Josipa Kosora manje je više poznat svima, a ono što vezujemo uz njegovo ime kao glavnu karakteristiku vječna su lutanja, želja da se dopre do svih točaka *kuglje zemaljske*.

U meni nehote, podzemno vrio neki bolni osjećaj: valja proći čitavu zemaljsku kuglju i doživjeti sve rase, kontinente i pučine i postići sintezu i srč sveživota... I upoznati miris i treper zvijezda i čari i toplinu, ljepotu i draži žena, svežena... koja me mistično, podzemno za sve nadahnjuje i svojom formom sve stvara u formu i izraz... (VA, 160. str.)¹

I upravo su putovanja presudno utjecala na njegovo stvaralaštvo. Književno znanstvo ni danas nije jednodušno u zaključku u svezi s inozemnim Kosorovim uzorima i utjecajima. Dopustite mi kazati da je temeljna izvanknjiževna prosudba, a koju je Kosor ponio još s prvom zbirkom pripovijedaka, bilo poistovjećivanje Kosora s Gorkim, za što doduše i sam snosi dio odgovornosti; ali ako je onodobna kritika uzela posvetu kao mjerilo vrijednosti i u onom što jest bilo dijelom Kosorove stvarnosti, ali i književnosti, tražila i pronalazila Gorkog, danas, nakon toliko godina i znanstvenih ocjena, ne pristupamo tomu problemu vrijednosnim mjerilima kritike s početka prošloga stoljeća i malo tko bi danas našao ozbiljnih znanstvenih

uporišta ovoj tvrdnji. Ako već želimo u Kosorovu radu pronaći koje etablirano književno ime, neusporedivo bismo više književnih argumenata imali ako bismo Kosora prisposodili s Tolstojem: osim što postoje čvrsti književni argumenti ovakvoj tvrdnji, londonsko izdanja drame *Pomirenje* Kosor je posvetio uspomeni Lava Tolstoja!

Hermann je Bahr napisao Kosoru:

*... i onda bih Vam isto tako savjetovao da utjecaj Tolstoja ne izražavate tako jasno, u svakom slučaju ne na njemačkoj pozornici. On se osjeća posvuda i ako Vi još jasnije ukazujete na nj, glupi dio naše kritike, dakle, onaj veći dio, reći će da je to alegorija čega se Nijemac smrtno boji.*²

U svezi s inozemnim uzorima i utjecajima onda ispred Gorkoga svakako idu i imena Hermanna Bahra, Zweiga,³ Przybyszewskoga, Poupeyea te Blancharda.⁴

I površnim čitanjem Kosorove *Velike autobiografije*, a o poniranju u dubinu njegovih djela da se i ne govori, za rezultat daje Kosorovu književnu zapadnjačku orijentaciju.

Przybyszewski,⁵ jedna od istinskih ikona europskog moderniteta, veliki književni autoritet, pisao je Kosoru:

*Ja sam već odavna odvikao da mjerim jedno umjetničko djelo filozofskim i tako zvanim estetskim mjerilom. Jedini kriterij za mene, da li je umjetničko djelo veliko, je momenat u kom se zgrozi moja duša. Zahvaljujem vam za ovu duhovnu grozu koju sam oćutio prvi put nakon dugog vremena kod čitanja vaših drama.*⁶

I.

Kada se 1906. godine uputio s Božom Lovrićem, najprije u Beč, a zatim u München, skeptično ga je ispratio jedan od rijetkih kritičara koji je imao sluha za »Kosorov neobuzdani stil«, Branko Drechsler Vodnik:

Nije za te München, ni ti za München. Ako ti uistinu pođeš s Božom u München, ti možeš samo beskrajno mnogo izgubit, a ništa dobit. Svježinu i miris svoje rodne zemlje, svježinu i plastiku i miris jezika, koji odiše po duši i rodnoj zemlji. I čak svoju nedužnu, naivnu seosku psihotičnost, dušu, možeš izgubit, i Bog da mi prosti, potkraj ostat bez duše! (VA, 157. str.)

Ipak, potaknut »nekim unutarnjim« zovom, krenuo je na svoj prvi boravak u gradu sveumjetnosti, gradu koji će u njegovu kasnijem životu biti najčešćom polazišnom točkom svih budućih lutanja.

Ko šta vučjak Jack Londona, nakon što je izgubio gospodara kome je bio odan na život i smrt, osjeti zov prašume (...) Tako sam i ja najednoć osjetio zov umjetničke prašume iz Münchena, toga grada beskrajne slobode, umjetnosti, akademije vječnog karnevala ljubavi i glasovitog piva i Sauerkraut, Leber-Blutwurst. To je bilo stjecište — u ono doba — slikara, kipara, književnika muzičara i svih predstavnika umjetnosti (ispod zvijezda) svih kontinenata zemaljske kugle ... Amerika, Japan, Kina, Australija, Nova Zelandija, Južna Amerika, svi su imali svoje izbjeglice, izbjeglice iz tješnjih građanskih i društvenih prilika i pribjeglice u bezgraničnu slobodu, gdje se pružala svakom prilika za nauku, razvoj, prevrat, i ako je od talenta za slavu... A onda je bio München još vrlo znamenit i glasovit sa specijalne, humane i apostolske točke zrijeanja... Nitko u Münchenu od umjetničkog svijeta od bohema do sansculota, nije gladovao... Gostoprivnih domova i darežljivih patrona bilo je na pretek... A osobito među njima isticao se i odlikovao panzion Führmann, koji sam ja vrlo dobro poznavao i u njemu se hranio i stanovao...

... Kako češće naglasih, u Münchenu je trajao vječni karneval. (VA, 233. str.)

Ovako je J. Kosor opisao svoj prvi doživljaj Münchena, ali na neki način i pozornicu na koju postavlja radnju svoje nikad neobjavljene drame, a koju je akademik Jelčić, vrsni poznavatelj Kosorova rada, nazvao *Prva drama bez naslova*.⁷ Zanimljivo da Kosor koji je o svojem životu pisao iscrpno, oblikujući neke scene i susrete iz svoga bogatog života tako plastično i detaljno da se gubi dojam publicističkog stila teksta autobiografije i zbog čega je s pravom možemo okarakterizirati štivom nabijenim dramatskim nabojem,⁸ ni na jednom mjestu ne spominje tu dramu!

II.

Kosor 18. kolovoza 1920. godine piše Dragutinu Prohaski dajući osnovne podatke o svom životu i djelu. Među ostalim navodi:

Za vrijeme londonskog boravka (1916. i 1917. p.a.) napisao sam drame Hram vječnosti i Carneval — u rukopisu, te zbirku pjesama Beli plamenovi...⁹

Zanimljivo da u svojoj knjizi *Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti* Dragutin Prohaska ne spominje *Carneval*, iako spominje neke druge zasada neidentificirane drame kao *Kirka i Venus* i *Graditelj hrama*. Kako je sadržaj *Prve drame* bez naslova tek sada poznat, vrlo je vjerojatno da je *Prva drama* bez naslova zapravo izgubljeni *Carneval*.¹⁰

Ako prihvatimo da je drama nastala 1916/1917. godine u Londonu, onda govorimo o prvoj Kosorovoj drami internacionalne tematike jer su drame *Rotonda* i *U Café du Dôme*, i zasada nepriopćeni *Donovi*, nastale poslije.

Drama se događa u internacionalnom penzionu Varana, utočištu gladnih umjetnika boema (cigana).¹¹ U dubokoj vjeri da se samo umjetnošću može preporoditi čovječanstvo, što je parafraza ničeanske rečenice da je baš svaka vrijednost u životu proizvedena umjetnošću i sve što je čovjek postigao duguje umjetnosti.

Prvi: Po našem shvaćanju nema uopće dugova, nego samo prerast vrjednota. Nu u bitnosti je nama čovječanstvo ne savnjeno više dužno nu mi njemu... Naši se dugovi ne mogu čak ni isplatit... Valjalo bi prodat za njih skupa s čovječanstvom demonu cio planet! Mi smo vama dužni samo nekoliko pišvih kramerskih groša, a vi nama dušu kojom govorite, shvaćate i sudite, inače bi još išli čeveronoške!¹² (str.3.)

Varan se zadužuje kako bi penzion opstao, ali trbušaste materijalističke pivopije (Mayer, Moll i Groll), Varanovi vjerovnici, nemaju razumijevanja za cigane i njihovu veliku ulogu u obnovi čovječanstva te traže isplatu duga do Čiste srijede. Cigani su obuzeti velikim mislima o čovječanstvu i socijalnoj nepravdi (*Pogledajte samo na radnički puk kako zguren, zgrbljen, izmožden, ispijen, životom utamničen, u susret svojoj praznoj čorbi klipše*, str. 22.),¹³ ali isto tako zabrinuti su za svoju (neposrednu) budućnost [*Jedan (bijesno i ledeno gleda ih): Pobenaćemo od vaših nazora. Marija, šta je s ručkom?*, str.29]. Kada saznaju za ljubavni odnošaj Sofije, Varanove žene i Marijana, njegova posinka, prepuni su osude *Grmež glasova: Zatucimo ga!* ... str.25.) do trenutka kada saznaju da će se Marijan žrtvovati za spas penziona ženeći bogatu Ruskinju Nastju Filipovnu. (*Peti: Elem biće opet kusanja,*

muzike, plesova ljubavi... str. 28.) Najava vjenčanja Marijana i Nastje zaustavlja jednu tragediju (propast penziona), ali pokreće drugu. Za Sofiju odnos s Marijanom nije bio samo fizički čin i ona, u trenutku psihičkoga rastrojstva, Varanu i ciganima priznaje svoj čin, ekstatično dočaravajući trenutke strasti i sjedinjenja duše i tijela.

Sofija (blaženo): — ah, šta pitaš, družo moj... U ritmu božanske sazdajne strasti, mene prodjoše svetačke nadmoćne srsi kao da jurimo u galopu svemirom... a sve velike tajne raskoši i ljubavi, sjaja i moći otvaraju pred nama svoje mistične kapije, primajući nas u nove modre okeane čara, iz kojih su nam grmjeli u susret svi biserno zapjenjeni valovi: »dobro došli!« kozmički Romeo i Julija!... (str. 43.)

Varan, nadčovjek, u potpunosti razumije, stanje njezine duše i spreman je pomoći joj.

Varan: (...) nu najmanje je, velim ja griješan čovjek koji ljubi... Mnogo su grješniji oni koji ne ljube... A strast i spol ne spadaju u gnjusobu, jer nijedna se ptica nebeska ni zvijerka šumska svoje ljubavi ne stidi, to je tek novovjeki izum licemjernih ljudi!...¹⁴ (...) (str. 41.)

U isto vrijeme konsterniranim ciganima Varan objavljuje *da ne poznaje još žene*. (str. 39.) Vjenčanje se ipak obavi, no ne i »potvrda braka« jer Marijana *obuzima ledeni strah* koji mu je *ukočio svu dušu i sva uda* (str.48.) koji on ne može definirati, ali koji mu, u svakom slučaju priječi ispunjenje bračne dužnosti što se temeljno kosi s njegovim dotadašnjim životnim iskustvima jer od njega *ne bi ni zmija u oku ostala poštedjena...* (str. 48.) U nemogućnosti da riješi duševnu tjeskobu, Marijan se baca u rijeku, a u isto vrijeme, Varan na silu obljubljuje Nastju. Sve se to događa uz zvona Münchenskih crkava koje slave Varanovu svetost (djevičanstvo).

Varan spašava Marijana i nosi ga Sofiji jer on njoj *patri*, a sam odlazi k Nastji tražeći njezinu ruku i nudeći ispriku. Libušin, čovjek koji je kreator braka između Marijana i Nastje, objasnio joj je da bi se to što se njoj dogodilo, moglo shvatiti kao velika čast, s obzirom na Varanovu reputaciju. Nastja prihvaća Libušinovo objašnjenje, ali odbija Varanovu ponudu pozvana *magnetiočnim fluidovima zemljine duše koja imperativno privlači u stanovite pojaseve, klimate i atmosfere* (str.68.) Penzion je spašen. Sad se cigani potpuno mogu prepustiti karnevalu. Karnevalu duše i tijela.

III.

Drama nema popisa likova, bez piščeva je žanrovskoga određenja, bez piščeve formalne potvrde završetka (sadržajno bi se mogla prihvatiti kao završena) sastoji se od četiriju činova; riječ je o 80 stranica rukopisnog teksta. Stilske i idejne sastavnice ove drame čine likovi-ideje (Nadžovjek, Svežena, Umjetnost) iz čijih se relacija nadaje apstraktni humanizam koji nerijetko rezultira patetikom, orkestralne masovne scene koje često prelaze u grotesku (*Svi klikću, ciče, cupkaju uhvate se u dvoje i dvoje i nastave vrtložni bijesni ples.(...) Dolete gdja Lobovski i Grunwald vukući čovjeka prirode (iz prvog čina¹⁵) u kostimu od vreće i stanu s ostalima divlje plesati. »Haj, haj, juha, juha!« »Nek život pati!« Čovjek prirode pleše groteskno ko medvjed na sve četiri. Više puta se uspravi i urliče: K prirodi natrag! Kravama! Kozama! K mazgama i magarcima! K vukovima i medvjedima!* (str. 50.), nezaobilazno i (često) nefunkcionalno nabranje različitih toposa (biblijskih, filozofskih, književnih), a nedostatak logike uzročnosti zapravo, ne treba ni isticati — obveznom je sastavnicom ekspresionističke drame ; ukratko — drama sadrži repertorij ekspresionističkoga djela kosorovske provenijencije.

Ekspresionizam kosorovske provenijencije iščitavamo iz pisma Przybyszewskog:

— Vi sretniče! — Vi ne trebate vikati i čeznutljivo uzvijati ruke: 'Natrag prirodi!' Vi ste priroda i sam! — I od mene kao Slavena budi najviše rečeno: Vi imate u svojim djelima duboko unutaraju, pred čitavim svijetom i svim ljudskim stvorenjima u strahopočitanju drščuću pobožnost. Vi niste ni krščanin ni poganin. Vi ste pobožni. [...] Vi obožavate sve, Boga i sotonu, Vi razumijete jezik mora... blagoslov i kletvu zemlje... — I samo iz te duboke pobožne žari pred svim tim što je tu, mogla su nastati Vaša moćna djela.«¹⁶

Drama je determinirana i vremenom radnje; riječ je predkorizmenom dobu, kada je karneval na vrhuncu; rješenje svih sukoba donosi Čista srijeda-Pepelnica koja je dvostruko markirana — ona označuje smrt Princa Karnevala, vrijeme kada će svi sudionici biti prisiljeni skinuti krinke i krajnji rok kada se mora riješiti sudbina Varanovog penziona.

Dramski je prostor teksta slika Münchena Gottfrieda Benna, *visoko estetiziranog prostora Kandinskog i Marca*, kako je naglasila B. Brlečić-Vujić,¹⁷

ali i prostor subkulture, pivnica i Karnevala, Nietzscheovog dionizijevskog, nagonskog i vitalističkog, Münchena – grada sveumjetnosti.

U tom su smislu neprihvatljiva i neprimjenjiva za tu dramu mišljenja o nemogućnosti osuvremenjivanja ekspresionističkih uradaka tvrdnja da u njima nema traga njihova vremena, točnije: ni u svoje vrijeme nisu bili suvremeni. Ta jest drama i u svoje vrijeme bila suvremena, a s obzirom na tematiziranje *vječnih pitanja* (dobro-zlo, materijalizam-idealizam, tjelesni prostituizam-duhovni prostituizam...) suvremena je i danas.¹⁸ Ono što je čini sebi suvremenom jest i autentičan prostor¹⁹ Münchenskoga umjetničkoga svratišta — penziona oca Führmana pa u tom smislu i tu Kosorovu dramu, kao i *Rotondu* i *U Café du Dôme* možemo svrstati, kako je rekao Luko Paljetak u pogovoru iznovljenih izdanja *Rotonde* i *U Cafe du Dome*, u tzv. tvorbe s dvostrukim dnom. Prvo je dno, kako kaže Paljetak, realizam doživljenoga, što iščitavamo iz Kosorove *Velike autobiografije*, a drugi je *ekstatički, intuitivni ekspresionizam kosorovske provenijencije*.

IV.

Gotovo nema drame u kojoj se Kosor ne koristi ustaljenim i provjerenim izvorištem za gradnju svojih ideja — Biblijom, pa ni ta drama nije izuzetkom. Intertekstualne komunikacije s Biblijom i to prije svega mislimo, kao što je I. Matičević²⁰ naveo za dramu *Pomirenje*, no u potpunosti primjenjivo i za tu dramu, *na mrežu aluzija i reminiscencija*, s tim da u toj drami pronalazimo i potpuno citiranje biblijskoga teksta:

Varan (neartikulirano): Ne sudite a da ne budete sudjeni! »Nek istupi« od nas koji može podignuti kamen na nju! (...) (str. 44.)

Od ostalih biblijskih toposa, pronalazimo eksplicitno spominjanje Isusa Krista (Mesija, Spasitelj, Ivan Pustinjač — Varan), Marijana cigani nazivaju Judom, Petrom i Pavlom, a Sofijino priznanje odnošaja s Marijanom okarakterizirano je kao *Ostrašno evanđelje u liku Magdalene!*... (str.45.) Kao što je rekao I. Matičević, *Kosor ne želi transparentnu biblijsku igru..., ali želi mogućnost poredbe zemaljskih zbivanja s matricom idealne forme humaniteta kakvu naznačuje i dovršava biblijski predložak.*²¹ Ali ne samo biblijski predložak. Kosorove aluzije i reminiscencije zapravo pokrivaju izuzetno širok književni krug: grčka mitologija (Sofija-Jokasta,

Marijan-Edip), Shakespeare (Marijanova prisposoba vjenčanja s Nastjom sa scenom u *Macbethu*, Macbeth — Banquov duh). Svakako najzanimljivije intertekstualne odnose ta drama razvija s romanom *Idiot* F. Mihajloviča Dostojevskog. Osim podudarnosti u imenovanju (Nastja Filipovna — Nastasja Filipovna), Kosor je preuzeo od Dostojevskog motiv silovanja, uz male modifikacije (neobavljenog-nepotvrđenog) vjenčanja te motiv idiota (Marijan).

Marijan (baca se jecajući preda nju): Prije nego podješ, oprosti, oprosti, oprosti!

Prvi ciganin (Marijanu²²): Idiote!

Dramski su likovi oni koje je susretao, kako piše u *Velikoj autobiografiji*, u Führmanovu penzionu: boemi, umjetnici, cigani, žene slobodnih životnih nazora koje su, kako kaže jedan od najljucih Kosorovih kritičara A.G. Matoš, originalni Kosorov prinos hrvatskoj literaturi; Matoš je, naime, odričući Kosoru svaku inventivnost, proglašujući ga ne sljedbenikom i učenikom Gorkoga nego imitatorom, priznao Kosoru uvođenje u hrvatsku književnost lik prostitutke.

Ironijska premisa toga teksta izgrađena je kontrastivnim postupkom, a dana je slikom globalne karnevalizacije društva, posvemašnjom bijedom i egzistencijalnim dnom cigana-boema, na jednoj strani, i uzvišenim idealima koji ne poznaju prizemno-ljudsko i kojima se slavi novo doba, na drugoj, u čijem srazu te rečenice postaju patetičnima. Slika je to Europe s početka prošloga stoljeća koja pred elementarnom opasnošću pleše Neronov ples.

V.

Nekoliko je stupova koji tu dramu čvrsto drže na tlu: cigani, koji unatoč svom bohemskom životu i »otkupljivanju čovječanstva svojim umjetničkim uradcima«, što se čini samo po sebi dovoljnim da bi ih se svrstalo u progresivne snage novoga doba i nazvalo oploditeljima duha, ipak, nedvosmisleno više cijene zadovoljenje svojih fizioloških potreba (glad), od dubokoumnih lamentacija nad tužnom sudbinom čovječanstva protagonista drame. Predstavljeni su likom-masom²³ koji u sukobima ideja ima svojevrstu ulogu zaštitnika ustaljenih etičkih vrijednosti:

Treći: Nu što je Varanov penzion propao, to ne znači još ništa, recimo, Varan je kao gostoprimec ispunio svoju dužnost u gladnom umjetničkom

čovječanstvu, nu što je mnogi govore, i Jeremija na ruševinama Jeruzalima, Varan je ime zablaceno po jednom Judi, koga je Varan najviše volio, iz kala podigao i nadljudski se svim mogućim žrtvama napinjao, da učini iz njega čovjeka! Taj je Juda Marijan, koji sam sebe nazivlje Edipus!! Sa imenom »Edipus« rečeno vam je sve!

Ciganke: Pfu, pfu, pfu!

Muški glasovi: Dole s njim, zatucimo ga!

Četvrti: Osudimo ga na smrt i izvršimo osudu na njemu. Jer uvrijediti Varana znači uvrijediti usredotočenu ideju najboljeg i najplemenitijeg čovječanstva! (...)

Grmež glasova: Zatucimo ga! (str.25.)

Sofijina služavka Marija potpuno je realistično oblikovan lik koji objema nogama stoji na zemlji: prizemne i zdrave pameti češće će svoju gospodaricu Sofiju obuzetu *duševnim bolima* savjetovati da *uzme manje opiuma pa joj se ne će svašta priviđati*.

Libušin, »kupler-majstor«, također u *sluganskom* statusu koji zdravom inteligencijom nenatrunjenom novovjekom duhovnošću, rješava nagomilane (prizemne — materijalne) probleme velikim idealima zanesenim glavnim likovima, ali i lik koji kirurški precizno iznosi poetiku vremena:

Libušin: Tvojoj savjesti, šta ti bulazniš, zar je ti imaš... Pa to je savršeno izvan vremena nemoderna stvar... Tip modernog čovjeka davno i davno umorio svoju savjest i prevro se u ciničnog zločinca, kojemu je dopušteno sve a ne dopušteno samo ono, što nema u da izvede... Zapravo u duhu našeg vremena tek je nemoć i slabost grižnja savjesti!... (str. 47.)

Četvrti stup ovog životno realnog kvarteta što ga je Kosor iskoristio za ironizaciju duha vremena, dvije su dame u godinama, gospođe Grunwald i Lobovski. Kosor je kroz likove tih dama svjedočio permanentnu karnevalesknost Münchena s početka stoljeća. One su mu poslužile i za crtanje kontura Varanova lika.

Grunwald: Jeste li i Vi prije, dok ste bili mlađi, gospodine Izvaran, bili tako altruistički humano komunistički?

Varan: Već kao dijete živeć u rodnom selu, ja sam se brinuo u svojoj duši u proljeće šta će bijedni narod jesti u zimu.

Grunwald: Divno! To brinuti se za život drugih, meni neide u glavu! Divno! O zašto nemam kod sebe lornjet da vas promotrim! (str. 11.)

Varan se, poput Ilarije u *Požaru strasti*, pokušava snagom svojih ideala suprotstaviti okrutnom materijalističkom svijetu koji prijeti progutati sve ono u što on vjeruje, a to su umjetnici i umjetnost. U tom smislu i ovdje pronalazimo Tolstoja i Nietzschea čiji su utjecaji na Kosora kontinuirani i duboki i rekli bismo obvezatni.

Varan: Budite uvjereni sve vrjednute u meni krvi, strasti i duše, što sam imo prerušile su se u jednu altruističku brigu za sve... Takav sam ja, takva je struktura moje duše...(…) Nu što se mene dublje duševno tiče i ja sam sin sveukupnog kozmosa... I svi životi i elementi svjetova jesu moja braća i sestre... Sve zvijezde i sunca predrage su uspomene mojih bezbrojnih života!... (str.11.)

I kao što u *Požaru strasti* pronalazimo *antitolstojevski* finale kada se ubojstvom opovrgava, danas bismo rekli *gandijevska* doktrina, tako i nadčovjek, djevac od preko 40 godina kojemu ljudske slabosti nisu bliske, koji je svoj život posvetio altruizmu i svemirskom idealu *čovjeka koji je nad čovjekom*, odjednom postaje samo čovjek; dok zvona Münchenskih crkava slave njegovu *čistoću i svetost*, nadčovjek, zanesen požarom tjelesne strasti postaje čovjekom, ali ostaje nadčovjekom; ono što je zabranjeno ljudima, dopušteno je nadčovjeku jer on je arhitektom »novoga svijeta«. Silovanje ovdje nije obilježeno kao društveno neprihvatljiv čin, već kao obredna žrtva namijenjena »višim ciljevima«.

Libušin: Pa onda, Nastja Filipovna, nemate šta da žalite, naprotiv možete biti sudbi zahvalni da vas je u hram erotičnog otajstva uvela jedna čista i neporočna ruka, mjesto možda slučajno jedne, hiljadu i hiljadu puta oskrvnjene i okaljane, jedne zločinačke. S druge strane dali ste jednoj velikoj ljudskoj pojavi najodličniju hvalu i nagradu, za sve njegove zasluge iskazane bijednom i zatrtome — čovječanstvu!... Na kraju svijuh krajeva ja još u svem vidim prst velike Pravde! (str. 66-67.)

Varanovo objašnjenje doživotne čistoće nadaje se kao biblijski pratekst o »zemlji kao dolini suza:

Nastja: Zašto ste vi htjeli do kraja života ne upoznati ženu?

Varan: Iz samilosti prema bolima i patnjama čovječanstva!

Nastja: Da se ne radjaju novi životi?

Varan: Da.

Nastja: Vi smatrate život stradanjem, bolom?

Varan: Život je otvorena rana na grudima prirode, koja je ne prestano vrijedja zadavajući vječno nove boli... (str. 67.)²⁴

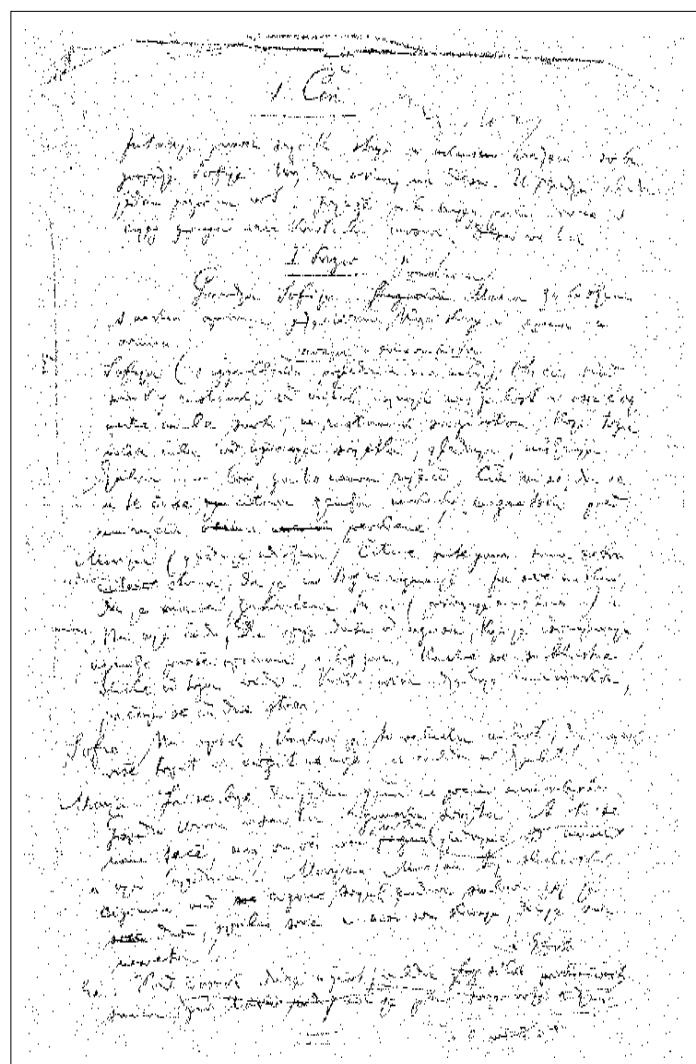
Varanov odnos prema Sofiji proizlazi iz njegova altruizma i samaritanstva, ali i kompatibilnosti njihovih duša:

Varan: (...) ja nju i ne bi smio nazivati ženom, nego prijateljicom i drugom, jer ja se ne bjeh zaljubio u nju kao ženu, nu u njenu dušu, fatalni romantizam i čovjeka... Ona meni, oprostite prispodobu, ko Isusu bješe sve milija, što je više stradala...! (str. 10.)

Dakako da u internacionalno šarolikom penzionu (iako treba napomenuti da su stanovnici penziona zapravo »djeca univerzuma«, pa su u tom smislu nacionalno nemarkirani) pronalazimo i »galeba s Adrije«²⁵ koji predstavlja anakronizam, balkanski mentalitet koji se svojom savješću te permanentnim konfliktom na relaciji osjećaji — dužnost te se kao reprezentant patrijarhalnog miljea, nikako ne uklapa u viziju novoga doba. Stoga mu i nije dana snaga odluke. On je objekt koji postaje plijenom onih koji se za svoje vizije hoće i mogu izboriti.

Varan: Hoće, on je bez volje, on je tek jedan dragocjeni elemenat, zlato, dijamant, koga svako voli!... (str. 54.)

Sofija je najkompleksniji lik. Prošlost prostitutke nimalo joj ne smeta da živi kao »stup društva« münchenskog karnevala. Suočena s mogućim gubitkom osobe koja je spoj njezinih ideala duše i tijela, ona će pokrenuti sve snage kako bi ga zadržala. Iz nje provaljuje praiskonski instinkt, lavina nekontroliranih i nesputanih osjećaja kojima se ona bez ostatka prepušta. Ona je neprestance na granici afektivnih stanja gonjena unutarnjim porivima ljubavi i mržnje. Iako je u stanju stalne psihičke napetosti, odlučna je u ostvarivanju svoga cilja.

Jedna stranica nepoznate drame Josipa Kosora

Dijalog između nje i »sablazni njezine prošlosti«, Kavre, otkriva da Sofija odvaja tjelesno od duhovnog i u tom je smislu tjelesnost bez jedinstva s duhovnim, a taj je pravi, iskonski osjećaj doživjela s Marijanom, apsolutno irelevantna:

Sofija: (...) Jer kad bi ja jednoč »pala« kako bi bila sada sposobna da ljubim...

Kavro: Ti ljubiš, ha, ha, ha, neshvaćam.

Sofija: I nije potrebno.

Kavro: Ti koja si prolazila iz ruke u ruku, ha ha ha!

Sofija: Ne vrijedjaj me idiotskim smijehom ograničeni stvore; — i ako sam ja »padala«, po tom shvaćanju, ja nisam gubila svedj čistoće. (str. 4.)

A spoj tjelesnog s duhovnim predstavlja ljubav koja se kod Kosora, kako je naglasio Jelčić, nije začela u realnim okvirima zemaljskog života, zato nema realne ljudske dimenzije pa se i ne pokorava realnim ograničenjima i ne podvrgava građanskim zakonima nego traži priznanje i podržava samo čiste i vječne zakone prirode i duše.²⁶

Sofija: Lako je biti sveta i čista srca i nevina u bogatstvu uz kompromis, moja djevojko.

Kupivši vjerenika, nu budi sretna čista srca i nevina poslije mračnih velegradskih ulica bijede u koje istavrljaju najsirovije gradske živine svoje spolne strasti!... (str. 45)

Likovi inauguriraju vlastita pravila; iz njihovih odnosa rađa se mikrosvemir u kojemu ne vrijede uzusi zbilje pa u tom smislu nefunkcionalni suvišak, sad se već može reći, *kosorovske rečenice*, savršeno funkcionira u tom prostoru i među tim karakterima.

Suprotno očekivanju, motiv »Vatterkonflikta« (Varan-Marijan) ne vodi u tragediju već kraju u kojem priroda nadvladava društvene konvencije i gdje, s gledišta konvencija, gubitnici (Nastja, koja je izgubila sve što se izgubiti može: supruga, novac i nevinost) prisiljeni su razmišljati o svemoćnom fatumu koji je iznad ljudi, njihovih prava i želja.

Svojevrsno pražnjenje inventara velikih misli, ideja i djela Kosor je postigao preko gladnih umjetnika boema-cigana (lik — masa) te *sluganskih* likova koji već

po svojoj vokaciji, bez osjećaja slobode i vlastite volje, nisu mogli biti aktivnim dionicima novoga doba, ali su izvrsna razumska antiteza, idealima obuzetim glavnim likovima.

Igrajući se riječima, Kosor je vrlo precizno iznio životnu, ironično-paradoksalnu poetiku onodobnog Münchena, koji je nastojeći pomaknuti granicu između sive svakodnevice, zbiljnosti i mašte, neprekidno živio svoj karneval:

Libušin: Ha, ha, ha! Ja ću pobnavit na dan karnevala svijuh karnevala! I šta je najsmješnije kad benav budem trčao ulicama, svijet će mislit da sam benav od volje kao maškara!... (str.49.)

VI.

Branko Hećimović je primijetio da je *Požar strasti* Kosora obogatio iskustvom, ali i postao mjerom koju je Kosor sam sebi postavio i koju je, neminovno s godinama, povećavao.

Je li ova drama ostala u rukopisu zato što nije mogla nadmašiti Kosorov dramski prvijenac ili je naprosto zaboravljena zbog nemirna i nesređena života autora?

Umjesto zaključka novo pitanje: je li Kosor uspio u Europi zato što europske književne kritičare nije zanimalo njegovo formalno obrazovanje, kvazi kulturološko-ideološki utjecaji koji su u domaćem okružju, prema potrebi, bili obilježeni čas pozitivnim, čas negativnim nabojem ili im je, kako je to objašnjavao dio domaće kritike, bio egzotičan i kao takav zanimljiv ili je njegovo djelo, i to u europskim razmjerima, zaista nešto vrijedilo.

Potvrda su određene vrijednosti nagrade i priznanja, o kojima je Kosor pisao tek uzgred. Uz to što je dvostruki dobitnik Demetrove nagrade, jedanput Weberove, Kosor je bio i kandidatom za Nobelovu nagradu.

S tim u vezi poznata su nastojanja književnika, kritičara i prevoditelja Mauricea Blancharda da Kosor bude predloženikom za Nobelovu nagradu. U tom je smislu pokrenuo poznate i priznate francuske pisce (Maeterlincka, Francea te Rollanda) kako bi se relevantnim ocjenama Odboru Švedske akademije prikazalo Kosorovo stvaralaštvo. Rolland je nakon čitanja *Požara strasti* i *Belih plamenova* odvratio Blanschardu:

Zahvaljujem vam što ste me upoznali s nekim djelima tog velikog pjesnika. Ono što ga, čini mi se, karakterizira pored sveg ostalog, to je stalni intenzitet njegove duševne vibracije — neugasiv žar.

Požar strasti djelo je neke divlje snage. Dramatski efekt je siguran...

Priznajem da su me osobito frapirali izvaci iz Bijelih plamenova. Dobro su nazvani: jer duša u njima dosiže temperaturu rastopljena metala. Teško ih je čitati mnogo odjednom. Čim čovjek u njih uroni prst, biva sažgan. Kakvi silni Psalmi! I kakva kozmička bujica!²⁷

Zbog toga je zaključeno da su predlagatelji francuski intelektualci.²⁸

Unutar Kosorove ostavštine nalaze se i dva pisma Carla Grönblera, direktora biblioteke Švedske akademije. Jedno je zapravo upućeno Kugliju, Kosorovom izdavaču, u kojem Grönbler iznosi popis Kosorovih djela koje Biblioteka Švedske akademije posjeduje te moli za dopunu Kosorova korpusa.

Sadržaj pisma upućenog Kosoru bio je krajnje zbunjujući. Naime, prvi dio pisma implicira Kosorovu nominaciju, a u drugom njegovu dijelu gospodin Grönbler detaljno opisuje koji je način kandidature. Obratila sam se Nobelovu institutu moleći da mi odgovore je li Josip Kosor bio kandidat za Nobelovu nagradu za književnost, jesu li ga predložili Francuzi i ako nisu, tko jest. Odgovor sam dobila istoga dana, a odgovorio mi je Bo Svensén, osobni tajnik stalnog tajnika Nobelove zaklade:

Josip Kosor bio je dva puta na popisu nominiranih za Nobelovu nagradu za književnost, između 1901-1950.

1926. nominiran od Brane Petronijevića, profesora filozofije na Beogradskom univerzitetu;

1939. nominiran od Branka Popovića, profesora povijesti umjetnosti na Beogradskom univerzitetu.

Ne postoje indikacije da je Kosor ikada bio članom Francuske akademije.

LITERATURA

1. Dubravko Jelčić: *Strast avanture ili avantura strasti — Josip Kosor*, prilozi tezi o autohtonosti ekspresionizma u hrvatskoj književnosti, A. Cesarec, Zagreb, 1988.
2. Josip Kosor: *Velika autobiografija*, prir. Dubravko Jelčić, Dukat, Vinkovci, 1990.
3. B. Brlenić-Vujić: *Jelčićev Kosor (usporednosti)*, u: *Krležini dani u Osijeku 1996*, priredio B. Hećimović, HNK Osijek, Pedagoški fakultet Osijek, HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta, Osijek-Zagreb, 1997.
4. B. Brlenić-Vujić: *Kosorova Rotonda*, u: *Josip Kosor, Prilozi sa Znanstvenog kolokvija održanog u sklopu 13. pjesničkih susreta — Drenovci*, 8. lipnja 2002, urednici: D. Jelčić i G. Pavlović, Otok, 2002.
5. Nikola Batušić: *Povijest hrvatskog kazališta*, Zagreb, 1978.
6. Branko Hećimović: *13 hrvatskih dramatičara*, Zagreb, 1976.
7. Boris Senker: *Hrestomatija novije hrvatske drame, I. dio, 1895-1940*, Disput, Zagreb, 2000.
8. Cvjetko Milanja: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, MH, Zagreb, 2000.
9. Luko Paljetak: *Pariške drame Josipa Kosora*, u: *U Café du Dôme, Rotonda*, pogovor iznovljenim izdanjima, Ex libris, Zagreb, 2002, str. 195-220.
10. Sibila Petlevski: *Nepobjediva lađa na Panonskom moru*, u: *Krležini dani u Osijeku 1996*, Osijek-Zagreb, 1997.
11. Ana Lederer: *Čitajući Kosorove drame*, u: *Krležini dani u Osijeku 1996*, Osijek-Zagreb, 1997.
12. Ana Lederer: *Josip Kosor, U Café du Dôme*, u: *Prilozi sa Znanstvenog kolokvija 2002. održanog u sklopu 13. pjesničkih susreta, Drenovci*, 8. lipnja 2002, Otok, 5. listopada 2002.
13. Ivica Matičević: *Biblijski motivi u Kosorovoj drami Pomirenje*, u: *Prilozi sa znanstvenog kolokvija...*, Otok, 5. listopada 2002.
14. Antun Pavešković: *Kosorove drame i mit*, u: *Prilozi sa znanstvenog kolokvija...*, Otok, 5. listopada 2002.

BILJEŠKE

¹ Svi navodi dani prema: Josip Kosor, *Velika autobiografija*, prir. D. Jelčić, Dukat, Vinkovci, 1990.

² Pismo Hermanna Bahra Josipu Kosoru, 29. IV. 1911, autograf iz Kosorove ostavštine, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU.

³ Kosor je počeo pisati drame na izravan poticaj S. Zweiga: (...) *I mogu reći da mi se silno sviđa dijalog vaših junaka u tim crticama, novelama, čistom dramskog zamaha... I moje je uvjerenje — jeste li već pisali drame?* »Nisam!« *»I moje je uvjerenje da vi imate jakog dramatičara u sebi, to se osjeća ko kad se vidi jednog sjajnog, brzonogog ždrijebca, da je sazdan, istreniran za utrke... U vama je dramsko čuvstvo već unaprijed istrenirano za utrku... Vi treba da ga pustite u vratolomni pogon, ko ždrijebca koga se drži uzdom za usta, prije nego li zagrebe u vrtložni kas i vijavicu iščezavanja... i pusti u trkački krug!« (...)*

Eвропској драми уопће потребна је једна јака потреса елементарна драма, велики драмски осјећај што потреса свега човјека, прерађује и буди у њему дух вјечне катарзе... Аналогно са природним драмима, права, јака драма слична је потресу копненом и подоцеанском, који ствара нове формације тла и разних козмиčkih свјетова. (VA, str. 229-230)

⁴ Maurice Blanchard, francuski pisac i prevoditelj bio je istinski poklonik Kosorova rada. Pišući R. Rollandu za Kosora je rekao: *On (Kosor, pod. M.G.) nedvojbeno je bio jedan od »najličnijih« pisaca koje sam ikad upoznao. Njegove dvije drame »Požar strasti« i »Žena« posjeduju rijetku i snažnu originalnost. Što se tiče njegovih pjesama, one su bile apsolutno jedinstvene u svom žanru. Tada mi je došla pomisao da predložim kandidaturu Josipa Kosora za Nobelovu nagradu za književnost.* M. Mirković: *Nepoznata pisma Romaina Rollanda*, Republika, XVI, br. 10, 1960, str. 26-27.

⁵ O dubokoj književnoj i ljudskoj vezi Kosora i Przybyszewskog svjedoče i sljedeći redci koji su ujedno dokaz kontaminacije autobiografskog diskursa dramskim:

»O brate, brate, brate, moj vječni brate!«, klicao je Przybyszewski, a Kosor je gotovo jecao: »Jesi li vidio, bačuška, što se dogodilo, što se događa... Čuješ li orkestralne krikove ljudi, svijeta, mladih života, čuješ li ropac smrtnih tjeskoba bezbroja mladih vojnika, čuješ li cvijel nesretnih matera, žena sestara... Strast avanture...«, str. 426.

⁶ D. Jelčić: *Strast avanture ili avantura strasti*, Zgb, 1988, str. 419.

⁷ U Kosorovoj se ostavštini nalazi sedam neobjavljenih drama: *Donovi* i šest nenaslovljenih drama koje je Jelčić označio rednim brojevima te je svaku predstavio kratkim sadržajem. Više o tome vidjeti poglavlje *Stari i novi Kosor U: Strast avanture ili avantura strasti*.

⁸ U vezi s relacijom Kosorova djela — autobiografija, Sibila Petlevski je ustvrdila: *Uvid u autobiografski materijal Josipa Kosora otvara do sada neistraženo područje... Nepobjediva lađa na Panonskom moru*, isto, 155. str.

⁹ D. Jelčić: *Strast avanture...», Zgb, 1988, str. 477.*

¹⁰ Riječ »karneval« spominje se u kontekstu društvenog događaja (događanja), ali i u metaforičnom smislu (*karneval duše, karnevalski bauk naše zemaljske kuglje, karneval sviju ljudskih vrijednota, vječni karneval, pakleni karneval...*) više od četrdeset puta; uopće, ozračje realnog i ironijskog karnevala značajna je determinanta ovoga teksta.

¹¹ Ovdje se ne misli na pripadnost narodu, nego na životni habitus.

¹² Svi su navodi dani prema autografu drame iz Kosorove ostavštine koja se nalazi u Zavodu za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU.

¹³ U nekoliko replika cigani problematiziraju društveno-socijalne teme što je na tragu socijalnog aktivističkog ekspresionizma. Ipak, one su spomenute tek uzgred, pa s obzirom na motivski i idejni sloj drame možemo zaključiti da je riječ o ekstatičnom ekspresionizmu.

¹⁴ Potpuno u duhu Kulundžićeve mnogo puta navođene rečenice *o tijelu kao sredstvu duše!*

¹⁵ Čovjek prirode ne pojavljuje se u I. nego u II. činu.

¹⁶ D. Jelčić: *Strast avanture ili avantura strasti ...*, str. 419.

¹⁷ B. Brlečić-Vujić: *Jelčićev Kosor*, u: Krležini dani u Osijeku 1996, str. 159.

¹⁸ O suvremenosti Kosorovih drama više vidjeti u: *U café du Dôme, Rotonda*, pogovor Luka Paljetka.

¹⁹ U autentičnost toga prostora uopće ne treba sumnjati— dovoljno je pročitati *Epilog iz Velike autobiografije*, str. 232-276., gdje susrećemo ozračje i likove identične onima u drami!

²⁰ Ivica Matičević: *Biblijski motivi u Kosorovoj drami Pomirenje*, Otok, 5. listopada 2002., str. 48.

²¹ I. Matičević, isto, str. 48.

²² Navedeno prema izvorniku.

²³ Jelčić je primijetio: *U masovnim scenama prisutna je poznata ekspresionistička težnja za obnovom onih scenskih oblika koji vode krajnjoj impersonalizaciji osoba i krajnjoj redukciji scenografskih sredstava, s jedne strane, a intenziviranju elementarne emocionalnosti, s druge strane. (Strast avanture..., str. 318.)*

²⁴ J. Kosor: *Velika autobiografija*, str. 210: *Moja filozofija o životu bila je prosta: da je najbolje ne roditi se, nu je li čovjek već rođen, bolje je biti nego ne biti, jer uvijek je na kraju — da rekнем skoro trgovački i jevrejski: bolje nešto nego ništa... Nu da je život u bitnosti kozmični zločin, iza koga se toči i razlijeva — uza sve naše iluzije, optimistične filozofije i umjetnost, i ljepote, fata Morganu — more pučine, pun prostor zločina, nikad se nisam mogao otrresti, osloboditi od te strašne misli... koja me je vječno uz moju sjenu proganjala kao prokletstvo...*

²⁵ Indikativno je što su sva tri lika-ljubavnika, »naše gore lišće«, što se može dovesti u vezu sa Zweigovim riječima: *Oni će vas silno zanimati, osobito lijepе glumice, a i vi njih, one vole svježe, da oprostite, sirove prirode, koje svijet još nije pokvario i koje u svom temperamentu nose još miris sela i kôd dubljeg proučivanja prašume..., VA, str. 229.*

²⁶ D. Jelčić, isto, str. 319.

²⁷ M. Mirković: *Nepoznata pisma Romaina Rollanda*, Republika, XVI, br. 10, Zagreb, 1960, str. 27-28.

²⁸ R. Rolland, M. Blanchardu: *Gospodine, ne bih vam mogao dati osobito točna obavještenja, jer ni sada još uvijek ne znam kako su postupili u mojem slučaju; a tek sam iz govora Anatole Francea, saznao da je on bio taj koji je predložio moju kandidaturu. No jedna je stvar sigurna: samo izvjesne točno ograničene kategorije ljudi mogu predložiti, u određenim oblicima, nečiju kandidaturu za Nobelovu nagradu za književnost. U te kategorije spadaju u Francuskoj članovi Francuske akademije, te profesori književnosti na filozofskim fakultetima. Ne znam o tome ništa više. — Kada su, prije nekoliko godina, predložili kandidaturu Spitteleru, inicijativa je došla od nekih profesora književnosti na glavnim švicarskim univerzitetima. — Zamišljam dakle da bi za Kosora inicijativa trebala doći iz Jugoslavije, nastojeći pri tom da je se, po mogućnosti, podrži od »autoriziranih« službenih« pojedinaca iz nekih drugih zemalja. (...)*